

X. YÜZYIL BAŞLARINDA BİR MACAR ŞEHİRİ (*Inter Novam Romam et Romam: Medînetü'l-Enkuberdiyyîn*)

Dr. Öğr. Üyesi Erman ŞAN*

Öz

Ortaçağın en önemli eserlerinden biri olan Hârûn b. Yahyâ, bir Müslüman esir olarak Doğu Roma ordusu tarafından Constantinopolis'e götürülmüştü. 913 yılında esaretten kurtulduktan sonra da Roma'ya doğru yola çıktı. Hârûn b. Yahyâ'nın başından geçen tüm olaylar İbn Rüste'nin *el-A'lâku'n-nefise* adlı eserinde korunmuştur. Fakat Harûn b. Yahyâ'nın seyahati münasebetiyle kendisinden aktarılan haberlerin çoğunlukla zaman ve mekân unsurlarından yoksun olması, araştırmacıların bu çok değerli seyahatnameden tam manasıyla istifade edebilmelerini de engellemiştir. Zaman ve mekân unsurlarından yoksun böyle bir haberde Harûn b. Yahyâ, *Medînetü'l-Enkuberdiyyîn* isimli bir şehirden bahseder. Bize göre *Medînetü'l-Enkuberdiyyîn* bir Macar şehri olmalıdır. Macarlar 890'lara kadar *Lebedia*'da kaldıktan sonra doğudan gelen Peçeneklerin tazyikiyle Tuna ve Dinyeper nehirleri arasına, yani *Etelköz'e*, doğru ilerlemişler ve 896 yılında da Karpatlar üzerinden Orta Avrupa sahasına girmişlerdi. Bu tarihten sonra Macarlar *Pannonia*'da kendilerine daimi bir yurt kurmaya koyuldular. Hârûn b. Yahyâ da bu *Pannonia* Macarlarından ve şehirlerinden bahsetmiş olmalıdır.

Anahtar kelimeler: Macarlar, İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, Harûn b. Yahyâ, Doğu Roma İmparatorluğu, M.S. X. Yüzyıl.

A Madjars Town in the Beginnings of 10th Century A.D.

(*Inter Novam Romam et Romam: Madînat al-Enkuberdiyyîn*)

Abstract

Hârûn b. Yahyâ was one of the most important captives of the Middle Ages. As a Muslim prisoner Hârûn b. Yahyâ was taken to Constantinopolis by the Byzantine army. After escaping from captivity, he went to Rome in the year 913. Ibn Rusta's work *al-A'lâk al-naḥḥisa* contains all the adventures of Hârûn b. Yahyâ. However, the lack of time and space elements in the reports that Hârûn b. Yahyâ received on the occasion of his voyage, prevented scholars from benefiting this highly valuable travel narrative. In a report like this which

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

lacks time and space elements, Hârûn b. Yahyâ mentions a town named *Madînat al-Enkuberdiiyîn*. According to us *Madînat al-Enkuberdiiyîn* must be a *Mađjars* town. After staying in *Lebedia* until 890's, *Mađjars* moved between *Danube* and *Dnieper* rivers -to *Etelköz-* by pushing *Pechenegs* from the east and entered *Central Europe* via the *Carpathians* in the year 896. After this date *Mađjars* set out to establish a permanent residence in *Pannonia*. Hârûn b. Yahyâ must have mentioned the *Pannonian Mađjars* and their city.

Keywords: *Mađjars*, *Ibn Rusta*, *Kitâb al-A'lâk al-nafîsa*, *Hârûn b. Yahyâ*, *The Byzantine Empire*, A.D. 10th Century.

Giriş

Medînetü'l-Enkuberdiiyîn, 913 yılı yazında *Constantinopolis*'ten başlayıp *Roma* şehrinde sonlanan seyahati¹ münasebetiyle Hârûn b. Yahyâ tarafından zikredilmiş şehirlerden birisidir. Fakat seyahatinin genel olarak *Thesalonica* ile *Roma* şehirleri arasındaki kısmındayken zikrettiği bazı şehir isimlerinin, aslında hangi şehirler kastedilerek kullanıldıkları çok da açık değildir. Böylesi şehirlerden biri olan *Medînetü'l-Enkuberdiiyîn*'in hâkimlerinin kimler olduğu ve bu şekilde bir isimlendirmenin hangi şehir kastedilerek kullanıldığına tespiti, gerek bu muğlak isimlendirme gerekse de metnin ilgili kısmındaki bazı aksaklıklar nedeniyle henüz tatmin edici bir surette gerçekleştirilememiştir. Hârûn b. Yahyâ'nın *Roma* şehrine doğru olan yolculuğunda takip ettiği güzergâhın belirlenmesinde önemli bir husus olan *Medînetü'l-Enkuberdiiyîn*'in teşhisi, aynı zamanda miladî X. yüzyıl başlarında söz konusu bölgenin değişmekte olan etnik coğrafyasına da ışık tutabilecek mahiyettedir.

Hârûn b. Yahyâ'nın² *Roma* şehrine doğru olan yolculuğu, Ortaçağ tarih ve coğrafyacılarının en değerlilerinden İbn Rüste'nin (ö. 301/913'ten sonra) *el-A'lâku'n-nefîse*³ isimli eserinde kendi ağzından aktarılmaktadır. Hârûn b. Yahyâ'nın seyahatinin ilk ayağı, *Askalân*'da esir edilerek Doğru *Roma* İmparatorluğu'nun başkenti *Constantinopolis*'e (*Kustantîniyye*/قُسْطَنْطِينِيَّة) yani günümüz *İstanbul*'una getirilmesiyle sonlanır. *Constantinopolis*'e dair aktarıldıkları göz önünde bulundurulduğunda,⁴ burada bir süreliğine esir tutulduğu

¹ Charles (Carolo) Rieu tarafından betimlendiği şekliyle "*Via a Constantinopoli ad Romam*" da denilebilir. Bkz. *Catalogus codicum manuscriptorum orientalium qui in Museo Britannico asservantur: partem secundam codices Arabicos amplectentem*, curaverunt Guilielmi Cureton-Carolo Rieu, Londini 1846-1852, s. 606.

² Hârûn b. Yahyâ için bkz. İgnatiy Yulianoviç Kraçkovskiy, *İzbrannyye Soçineniya, Tom. IV: Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, Moskva-Leningrad 1957, s. 132-133.

³ İbn Rüste ve eseri *el-A'lâku'n-nefîse* hakkında bkz. Kraçkovskiy, *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, s. 159-160; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 2016², s. 142; Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Rüste", *DİA*, XX, 253-254; Clifford Edmund Bosworth, "Ebn Rosta", *Elr*, VIII, 48-49.

⁴ Hârûn b. Yahyâ'nın *Constantinopolis*'teki ikameti sırasında tanıklıkları ve tasvirleri Alexander A. Vasiliev ve George Ostrogorsky tarafından çok titiz bir biçimde değerlendirilmiştir. Bkz. Alexander A. Vasiliev, "Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople", *Seminarium Kondakovianum*, V (1932), s. 149-163; George Ostrogorsky, "Zum Reisebericht des Harun-Ibn-Jahja", *Seminarium Kondakovianum*, V (1932), s. 251-257. Yaptığı özel çevirilerle hem George Ostrogorsky'nin hem de Josef Marquart'ın Almanca çalışmalarından faydalanmama olanak sağlayan değerli ağabeyim Doç. Dr. Ferit Baz'a şükranlarımı sunarım.

da anlaşılan Hârûn b. Yahyâ'nın, sonrasında Constantinopolis'ten Roma'ya (*er-Rûmiyye*/الرومية) doğru gerçekleştirdiği seyahatinin ikinci ayağı başlar.

Kendisi tarafından aktarılanlara nazaran Hârûn b. Yahyâ, Constantinopolis'ten sonra Thessalonica'ya (*Selûkiye*/سلوقية) yani Selânik'e oradan Venetia'ya (*el-Bundikîs*/البندقيس) yani Venedik'e ve oradan da nihayetinde bir zamanlar "Caput Mundi" diye tanımlanan Roma şehrine ulaşmıştır.⁵ Genel güzergâhını bu şekilde verebileceğimiz seyahatin Thessalonica ile Venetia arasındaki kısmıysa, temelde *el-A'lâku'n-nefîse*'nin el yazmasından kaynaklanan birtakım maddî sorunlar nedeniyle, hangi şehirlerden ne şekilde bahsedilmiş olduğu hususunda araştırmacılara kesin hüküm vermek noktasında ciddi zorluklar çıkarır.

el-A'lâku'n-nefîse'de aktardığına göre Hârûn b. Yahyâ, Constantinopolis'ten ayrıldıktan sonra uğradığı *Selûkiye*'den (Thessalonica) deniz kıyısını takiben kabaca üç günlük yolculuk sonrasında ismini zikretmediği bir şehre varıldığını belirtir.⁶ Pasajın devamında Hârûn b. Yahyâ, ismini zikretmediği bu şehirden sonra *Sakâlîbe*⁷ arasından bir aylık yolculukla varıldığını belirttiği *Belâtîs* (بلاتيس) isimindeki başka bir şehirden daha bahseder. Michael Jan de Goeje ve Halil el-Mansûr tarafından yapılan *el-A'lâku'n-nefîse* tahkiklerinden,

⁵ *el-A'lâku'n-nefîse*'de Hârûn b. Yahyâ'nın ağzından hikaye edilen kısım, kendisinin Askalân'da esir edilişiyle başlar; Roma şehrinin detaylı bir anlatımıyla da sona erer. Bu seyahatin tamamı için bkz. İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, Lugduni Batavorum 1892, s. 119-132; İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefîse*, thk. Halil el-Mansûr, Beyrut 1998, s. 109-119. Hârûn b. Yahyâ'nın Roma'ya doğru seyahati esnasında zikrettiği şehirlerin tespitine dair tartışmalar ve sonuçları için genel olarak bkz. Josef Marquart, *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge: Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)*, Leipzig 1903, s. 206, 208-214, 237-260; Vasiliev, "Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople", s. 154, 162; Vladimir F. Minorsky, *Hudûd al-'âlam, The Regions of the World*, London 1937, s. 423-424; Krasimir S. Krâstev, "Bulgariya, Vizantiya i Arabskiyat Svyat pri Tsaruvaneto na Simeon I Veliki", *Bulgarskiyat Zlaten Veke (Sbornik v Çest na Simeon Veliki (893-927))*, ed. Vasil Guzelev-İliya G. İliev-Kiril Nenov, Plovdiv 2015, s. 364-365.

⁶ Michael Jan de Goeje, bu şehrin Kitros (Κίτρος) olabileceğini belirtmiştir. Bkz. İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, s. 127, dn. h. Kitros için bkz. Alexander P. Kazhdan, "Kitros", *ODB*, II, 1131-1132. Alexander A. Vasiliev ise, daha güneydeki Demetrias'ın (Δημητριάς) ismi zikredilmeyen şehir için daha uygun bir aday olduğu düşüncesindedir. Bkz. "Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople", s. 162, dn. 72. Demetrias için bkz. Timothy E. Gregory, "Demetrias", *ODB*, I, 603-604.

⁷ Ortaçağ İslâm tarih ve coğrafya yazımındaki *Sakâlîbe*, başta Slavlar olmak üzere Avrupalı diğer pek çok kavmi de dışarıda bırakmadan kullanılmış bir etnonimdir. Doğu ve Orta Avrupa, Balkanlar ve Karadeniz'in kuzeyinde kalan bölgeler için kullanılmış *Bilâdü's-Sakâlîbe*'nin sakinlerinin çoğunluğunu gerçekten de Slavlar oluşturmaktaydı. Fakat aynı coğrafyanın diğer kavimleri de bu tanımlamanın içine girmekten kurtulamamıştır. Yani *Sakâlîbe* etnonimi ilk zamanlar sadece Slav kavimleri için kullanılmış gibi gözükürken daha sonrasında Doğu ve Orta Avrupa'daki pek çok kavme de teşmil edilmişti. Avrupa'nın doğusunda, sakinlerinin çoğunluğunu Slavların oluşturduğu bölgelerdeki hükümdarlar İslâm kaynaklarında çoğunlukla *Melikü's-Sakâlîbe*, bu coğrafyaların kavimleri de genel bir adlandırma olarak *Sakâlîbe* şeklinde anılmışlardır. Bunun başlıca sebebi yalnızca söz konusu coğrafyaların sakinlerinin ağırlıklı olarak Slavlardan oluşmuş olması değil, aynı zamanda o iklimin onların adıyla da özdeşleşmiş olmasıdır. Yani Ortaçağ İslâm tarih ve coğrafya literatüründeki *Sakâlîbe*'yi, zaman zaman etnik bir aidiyet vurgusu da taşımasına söz konusu coğrafyalarda meskün kavimlerin tamamı için kullanılan ortak bir adlandırma olarak kabul etmek daha doğrudur. Buna uygun bir biçimde Hârûn b. Yahyâ'nın bahsettiği *Sakâlîbe*'nin sakini olduğu coğrafya da aslında Tuna Bulgaryası'na işaret etmektedir. Daha detaylı bilgi ve kaynakça için bkz. Erman Şan, "Besîüs el-Melik ve Sakâlîbe'nin Hıristiyan Olması (Basileus Symeon ve Tuna Bulgaryası'nın Hıristiyanlaşması)", *TDA*, CXIV/224 (2016), s. 191-208.

Belâtis'in büyük bir şehir olduğu, şehrin içinden iki nehrin aktığı ve *Belâtis*'in aynı zamanda *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn* (مدينة الأنكبرديين) olarak da anıldığı gibi bir mana çıkmaktadır.⁸ Hârûn b. Yahyâ'nın seyahat güzergâhını tespitte araştırmacılara sorunlar çıkaran kısım tam olarak burasıdır.

Hem İbn Rüste'nin *el-A'lâku'n-nefîse*'sinden ilim dünyasını ilk kez haberdar eden Charles (Carolo) Rieu hem de bu eserin ilk muhakkiki Michael Jan de Goeje, el yazmasının Hârûn b. Yahyâ'nın seyahatinin *Belâtis*'ten Roma'ya kadar olan sonraki kısmında bazı boşlukların veya atlamaların olduğu konusunda uyarıda bulunmuşlardır.⁹ Gerçekten de tahkiklerdeki hâliyle, *el-A'lâku'n-nefîse*'den *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn* ve *Belâtis* şehirleri hakkında sıhhatli bilgi elde edilebilmesi ve dakik tespitlerde bulunulabilmesi oldukça müşkül bir meseledir. Hatta Josef Marquart'ın bilhassa vurguladığı gibi,¹⁰ el yazmasının bu kısmında birkaç boşluktan ziyade kopan parçaların yanlış yerlere yerleştirilmesi de söz konusu gibidir. Bunun bir sonucu olarak, mevcut tahkiklerde bir şehre ait bilgiler diğer başka bir şehre aitmiş veya iki farklı şehre ait bilgiler tek bir şehre aitmiş gibi anlaşılmalıdır. Böylelikle de işler olduğundan daha çetrefil bir hâl almaktadır.

el-A'lâku'n-nefîse'nin el yazmasındaki tahribattan dolayı Josef Marquart, metnin bu kısmını bazı cümlelerin yerini değiştirmek ve düşmüş olduğunu düşündüğü kısımlara işaret etmek suretiyle yeniden kurgulama yoluna gitmiştir.¹¹ Bu yeniden kurgulamaya nazaran Marquart, evvelce Michael Jan de Goeje tarafından Titellos (Τιτέλιος) olarak teşhis edilen¹² *Belâtis*'in, *De administrando imperio*'da¹³ Aspalathos (Ἀσπάλαθος) olarak anılan günümüzün Split şehri olduğunu;¹⁴ tahkiklerde *Belâtis*'e ait olarak sunulan bilgilerin tamamının da, Hârûn b. Yahyâ'nın güzergâhı üzerinde *el-Bundikîs* şeklinde anılan Venetia'dan (Venedik) sonra bulunması gerekirken asıl ismi metinden düşmüş ve aynı zamanda *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn* diye de anılan Pavia şehrinin özellikleri olduğunu iddia etmiştir.¹⁵

⁸ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, s. 127; thk. Halil el-Mansûr, s. 116.

⁹ Söz konusu uyarılar için bkz. *Catalogus codicum manuscriptorum orientalium qui in Museo Britannico asservantur*, s. 606; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, s. 127, dn. h.

¹⁰ Marquart, *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge*, s. 239. Ayrıca bkz. Vasiliev, "Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople", s. 162, dn. 71.

¹¹ Josef Marquart'ın Arapça metnin mevzubahis kısmını yeniden kurgulaması ve bu kurgulamanın Almanca tercümesi için bkz. *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge*, s. 239-241.

¹² Michael Jan de Goeje, *Belâtis*'in olasılıkla *Titlûs*'un (تيتلوس) tahrif edilmiş şekli olabileceğini bunun da Titellos şehrine işaret etmiş olabileceğini belirtmiştir. Bkz. İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, s. 116, dn. 1.

¹³ Doğu Roma imparatorlarından Constantinus Porphyrogenetus (ö. 959) tarafından kaleme alınmış *De administrando imperio*, Doğu Roma'nın komşuluğundaki kavim ve devletlerin tarihleri, kültürleri ve coğrafyaları hakkında çok önemli bilgileri barındıran bir çalışmadır. Constantinus Porphyrogenetus ve *De administrando imperio* hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Alexander P. Kazhdan, "De Administrando Imperio", *ODB*, I, 593.

¹⁴ Bkz. Marquart, *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge*, s. 243. Bu teşhis sonraki araştırmacılar tarafından da genellikle kabul edilmiştir. Buna dair bkz. Vasiliev, "Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople", s. 162, dn. 74; Minorsky, *Hudûd al-'âlam, The Regions of the World*, s. 424. Aspalathos veya Split için bkz. Alexander P. Kazhdan, "Split", *ODB*, III, 1938.

¹⁵ Bkz. Marquart, *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge*, s. 240. Pavia için bkz. Egerton R. Williams, *Lombard Towns of Italy or The Cities of Ancient Lombardy*, London 1914, s. 220-247.

Biz de -tıpkı Josef Marquart gibi- metnin Michael Jan de Goeje ve Halil el-Mansûr tarafından sunulan tahkikli şekline karşı ciddi şüpheler taşımakla birlikte Marquart'ın kurgusunda da sorunlar olduğu düşüncesindeyiz. Kanaatimizce, *Belâtis* gerçekten de Michael Jan de Goeje ve Halil el-Mansûr tahkiklerinde sunulduğu gibi içinden iki nehir akmakta olan büyük bir şehirdi. Fakat *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn* olarak anılan şehir kesinlikle *Belâtis* ile aynı şehir değildi. Michael Jan de Goeje ve Halil el-Mansûr tahkiklerinde peşi sıra gelen bu cümleler,¹⁶ *Belâtis* ile *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn*'in aynı şehirler gibi algılanmasına sebebiyet vermesine rağmen -Marquart'ın da önermesine benzer bir biçimde- büyük ihtimalle bunun sebebi arada düşmüş veya başka bir yere yerleştirilmiş kısımların bulunmasıdır. Bununla birlikte Marquart'ın kurgusunda *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn*'den bahsedildiği varsayılan cümleler de bize göre aslında tamamen *Belâtis* olarak zikredilen şehirle ilgilidir. Bu doğrultuda Hârûn b. Yahyâ'nın ilgili kısmın daha öncesinde Tuna Bulgar Çarı Symeon (893-927) hakkındaki betimlemelerine¹⁷ ilave olarak yine ilgili kısmın biraz sonrasında *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn* ile ilgili olarak aktarmış olduğunu düşündüğümüz bazı bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, *Belâtis*'in Marquart tarafından önerilen Split'ten ziyade daha kuzeydeki bir şehir olması gerektiği söylenebilir. Hârûn b. Yahyâ tarafından içinden iki nehrin akmakta olduğu belirtilen *Belâtis* için en uygun adaysa -aslında Halil el-Mansûr'un da işaret etmiş olduğu-¹⁸ Singidunum yani Belgrad şehri olmalıdır ki bu şehrin içerisinden de Tuna ve Sava nehirleri geçmektedir.

Singidunum yani Belgrad şehri, ele aldığımız dönemde Trakya ile Orta Avrupa arasındaki bölgenin en önemli ticarî merkezlerinden birisiydi¹⁹ ve tıpkı Hârûn b. Yahyâ'nın izlediği güzergâh gibi Thessalonica'dan Singidunum'a ilerleyen ve o dönemlerde oldukça da işlek olan bir yol bulunmaktaydı.²⁰ Hârûn b. Yahyâ'nın seyahatinin aslında o dönemlerdeki ticaret yolunun takip edilmesi suretiyle gerçekleştirilmiş gibi gözüktüğünü de belirtmek gerekir.²¹ Büyük ihtimalle Hârûn b. Yahyâ, Constantinopolis'ten salınmasının ardından zoraki veya gönüllü olarak peşlerine takıldığı tüccarlara Roma'ya kadar refakat etmişti.

Bizim kurgumuzla Josef Marquart'ın kurgusu arasında, izlenen güzergâhın farklı olmasının yanında temel farklardan bir diğeri de; Marquart'ın *Medînetü'l-Enkuberdıyyîn*'i Roma yönüne doğru gerçekleşen seyahatte Venetia'dan daha sonraki bir şehir olarak konumlandırmasına rağmen bizimse aksine *Me-*

¹⁶ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, s. 127; thk. Halil el-Mansûr, s. 116.

¹⁷ Çar Symeon ile ilgili olarak Hârûn b. Yahyâ tarafından aktarılanların değerlendirilmesi için bkz. Şan, "*Besiûs el-Melik ve Sakâlibe'nin Hıristiyan Olması (Basileus Symeon ve Tuna Bulgaryası'nın Hıristiyanlaşması)*", s. 198-201.

¹⁸ Bkz. İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, thk. Halil el-Mansûr, s. 116, dn. 1.

¹⁹ Bkz. Alexander P. Kazhdan, "Singidunum", *ODB*, III, 1904.

²⁰ Söz konusu güzergâhın geniş bir değerlendirmesi için bkz. Lilyana Simeonova, *Petuvane Kem Konstantinopol*, Sofiya 2006, s. 103-106.

²¹ Önerdiğimiz güzergâhlar farklı da olsa Josef Marquart da bu şekilde düşünmektedir. Bkz. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, s. 241.

dînetü'l-Enkuberdiiyyîn'i Venetia'dan daha önceki bir şehir olarak konumlandırmamızdır. Yani bizim kurgumuza göre, *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn*'i teşhis edebilmek için bundan böyle -biraz daha daraltılmış bir biçimde- Singidunum ile Venetia yani Belgrad ile Venedik arasında kalan bölgeye odaklanmamız gerekmektedir. Daha sıhhatli tespitler yapabilmek adına tam da bu noktada *el-A'lâku'n-nefîse*'de Hârûn b. Yahyâ tarafından *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn*'e ait olarak aktarıldığını düşündüğümüz bilgilere göz atmalıyız. *el-A'lâku'n-nefîse*'de asıl konumuz olan *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn* ile kesin surette alakalı olduğunu düşündüğümüz yegâne kısmın tercümesi şöyledir:²²

“...Ve o[rası], *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn*'dir (مدينة الأنكزديين) [*Enkuberdiiyyîn*'in şehridir] ...Ve onlar [*Enkuberdiiyyîn*] *Ekrâd'a* (الأكراد) [Kürtlere] benzerler [/benzer bir biçimde]; düzlüklerde çadırlarda yaşarlar.”

Tercümesini sunduğumuz kısımdaki bilgileri değerlendirmeye geçmeden önce vurgulanması gereken önemli bir husus, bir isim tamlaması olduğu anlaşılan *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn*'in kendilerine izafe edildiği *Enkuberdiiyyîn*'in sonundaki *-în* (ين) ekinin Arapça çoğul yapımında kullanılan eklerden biri olmasıdır. Söz konusu çoğul eki çıkarıldığında geriye kalan kısım, şehrin kendilerine izafe edildiği topluluğun veya kavmin ismini verir: *Enkuberd* (الأنكزد). Bu doğrultuda *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn*'i de “*Enkuberdlerin Şehri*” şeklinde anlamamız gerekmektedir. Yani bu şehir, her kimlerse *Enkuberd* diye nitelendirilmiş olan topluluğa veya kavme aitti.

Josef Marquart tarafından Lombardları imlediği düşünülen *Enkuberd* etnonimi,²³ bize göre Ortaçağ İslâm tarih ve coğrafya literatüründe çoğunlukla Macarlar için kullanılmış olarak karşımıza çıkan başkaca etnonimlerle yakından ilgilidir. Örneğin Mes'ûdi²⁴ (ö. 345/956) tarafından da *Nevkuberd/Nükeberd/Nükberd* (النوكبرد), *Bezkerd* (البيزكرد) veya *Nevkuberde/Nükberde/Nükeberde* (النوكبردة);²⁵ Ebû Ubeyd el-Bekrî²⁶ (ö. 487/1094) tarafından da *Nevkuberd/Nükeberd/Nükberd* (النوكبرد)²⁷ etnonimi kullanılarak verilen haberlerin bir kısmı, Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyinde kalan bölgedeki bir halktan bahseder ki bize göre *Enkuberd* de zikredilen etnonimlerin bir varyantıdır. Sözüünü ettiğimiz bu ihtimalin en cazip kısmıysa, bu etnonimlerin kullanıldığı

²² İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, s. 127; thk. Halil el-Mansûr, s. 116.

²³ *Enkuberd* ile kastedilenlerin Lombardlar/Langobardlar olduğunu düşünen Josef Marquart, *Medînetü'l-Enkuberdiiyyîn*'i de evvelce Lombardların başkenti de olmuş olan Pavia olarak değerlendirmiştir. Bkz. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, s. 240.

²⁴ Ortaçağ Müslüman tarih ve coğrafyacılarının en önemlilerinden Mes'ûdi ve çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968², s. 135-136; Kraçkovskiy, *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, s. 170-182; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 90-92.

²⁵ Mes'ûdi, *Mürûc'ü'z-zeheb*, I, thk. 'Afif Nâif Hatum, Beyrut 2010², s. 324-325 ve *et-Tenbîh ve'l-iş-râf*, [nşr. yk.], Kahire 2009, s. 158. Ayrıca bkz. Minorsky, *Hudûd al-âlam, The Regions of the World*, s. 318-319.

²⁶ Ebû Ubeyd el-Bekrî ve çalışması hakkında bkz. Kraçkovskiy, *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, s. 275-277; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 154-156.

²⁷ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, I, thk. Cemâl Tulbe, Beyrut 2003, s. 258-259. Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin Longobardlar/Lombardlar için farklı bir etnonim (*لنكبردييه/Lenkuberdiiyye*) kullanmış olduğunu da belirtmek gerekir. Bkz. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, I, 255.

haberlerin önemli bir kısmının gerek doğudaki ana yurtlarındaki gerekse de batıya gelmiş olan Macarlarla çok yakından alakalı olmasıdır. Tüm bu yazılışlar Ortaçağ İslâm tarih ve coğrafya literatüründe rastlamaya alışık olduğumuz bir biçimde, noktalama farkları ve küçük yazım değişiklikleriyle birbirinin varyantıdır.²⁸ Hatta *Enkuberd* için Longobard/Lombard tanımlamasını yapan Josef Marquart bile, tüm bu şekillerin bazı haberlerde Macarları kastettiğini belirtmiştir.²⁹ Bununla birlikte Akdes Nimet Kurat da temkinli yaklaşmasına rağmen Marquart'ın bu düşüncesini tam olarak dışlamamıştır.³⁰

Haberde Hârûn b. Yahyâ tarafından paylaşılan önemli bir malumat da *Enkuberd*'in düzlük arazide çadırlarda yaşayan bir toplum olarak sunulmuş olmasıdır. Her ne kadar Hârûn b. Yahyâ, bu durumu *Enkuberdler*'in yaşam biçimini Kürtlerinkine benzeterek aktarma yoluna gitmişse de, vurgu çok açık bir biçimde Avrasya bozkır kuşağına bir gönderme barındırır. Constantinopolis'ten 913 yazında ayrılmış olan Hârûn b. Yahyâ'nın bölgeden geçtiği dönemde Avrasya bozkır kuşağının en batısındaki topraklar olan Pannonia'da bulunan topluluksa, aşağıda tarihsel arka planına kısaca göz atacağımız üzere 896 yılından itibaren Macarlardı. Yani Hârûn b. Yahyâ tarafından *Enkuberdlere* ve şehirlerine dair aktarılan bilgilerin, Pannonia'ya gelmiş ve hâlihazırda “yurt kurma dönemi” denilen süreçten geçen Macarların batıya göç kronolojisiyle uygunluk arz ettiğini de belirtmek gerekir.

Belirtildiğine göre Macarlar takriben 830 ile 890 yılları arasında Karadeniz'in kuzey kıyılarında Don ile Dinyeper veya Donets nehirleri arasındaki *Lebedia* (Λεβεδία) ismi verilen bölgedeydiler.³¹ 890'lara kadar *Lebedia*'da kalan Macarlar, bu tarihte doğudan gelen Peçeneklerin³² sıkıştırmasıyla Tuna ve Dinyeper nehirleri arasına, yani Constantinus Porphyrogenetus tarafından *Atelkhoudsou* (Ἀτελχοῦζου) şeklinde anılan Etelköz'e, doğru ilerlemek zorunda kalmışlardı.³³ Etelköz'deki yurtlarını terk etmeleriye, 895 yılında Tuna Bulgarlarına karşı düzenledikleri seferle çok yakından bağlantılıydı. Çünkü Tuna

²⁸ Hatta muhakkiki 'Afif Nâif Hatum'un dikkat çektiği üzere, Mes'ûdi'nin miladi X. yüzyıl başlarına ve Kiev Knezi Oleg dönemine dair paylaştığı malumatta Macarlar için el yazması nüshaların birinde *Bezkerd* (البيزكرد) etnonimi kullanılırken diğer bir nüshadaysa *Nevkuberd/Nukeberd/Nükberd* (النوكبرد) tercih edilmiştir. Bkz. *Murûcû'z-zeheb*, I, 324, dn. 14. Söz konusu haber ve değerlendirilmesi için bkz. Erman Şan, “İstahri'ye Göre “Rüslann Üç Sınıfı” ve Bunların Üç Şehrinin Yeniden Değerlendirilmesi: Kiev, Novgorod, Birka”, *TDA*, CXII/221 (2016), s. 125-126.

²⁹ Marquart, *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge*, s. 66-68.

³⁰ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 120-121.

³¹ *Lebedia*'yı Constantinus Porphyrogenetus zikreder ve etimolojisini de eski yöneticilerden Lebedias'ın adıyla açıklar. Bkz. *De administrando imperio*, ed. Gyula Moravcsik, İng. çev. Romilly James Heald Jenkins, Washington 1967, s. 170-171.

³² Peçenekler, miladi VIII. yüzyılın sonlarına doğru Oğuzlar tarafından itilmeleriyle, daha doğudan IX. yüzyıl sonlarına kadar kalacakları İtil ve Yayık nehirleri arasındaki bölgeye gelmişlerdi. Miladi IX. yüzyılın sonlarına doğru bu sefer de Hazarların baskısıyla İtil nehrini geçmişlerdi. Daha detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Peçenekler*, İstanbul 1933, s. 9-10; Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 22-32.

³³ Constantinus Porphyrogenetus, *De administrando imperio*, s. 172-173. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara 2002, s. 217; Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 43-46; Carlile A. MacArtney, “The Petchenegs”, *SEER*, VIII/23 (1929), s. 343; István Vásary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, İstanbul 2007, s. 227.

Bulgarlarının Çarı Symeon, kuvvetlerini yeniden toparlamayı başardıktan sonra Peçeneklerle anlaşarak 896 yılında Macar topraklarına bir sefer gerçekleştirmişti. Tuna Bulgarlarıyla Peçeneklerin bu ortak taaruzu, nihayetinde Macarların batıya doğru ilerleyişlerinin kaldığı yerden devam etmesini sağlamış ve Macarlar, Karpatlar üzerinden Orta Avrupa sahasına yani Pannonia'ya girmişlerdir.³⁴ Bu andan itibaren de artık o bölgelerde kendilerine daimî bir yurt kurmaya koyulacaklardı.³⁵

Constantinus Porphyrogenetus, 948-952 yılları arasında kaleme aldığı *De administrando imperio* adlı eserinde, Traianus Köprüsü'nden³⁶ sonra "Türkler" (Τουρκοι) dediği Macarların topraklarının başladığını ve bu köprüden batı yönüne üç günlük yolculukla *Belegrada*'ya (Βελέγραδα) yani Belgrad'a, oradan iki günlük yolculukla da *Sermion* (Σέρμιον) yani Sirmium'a varıldığı belirtilir.³⁷ Aslında Constantinus Porphyrogenetus, Hârûn b. Yahyâ'dan kabaca çeyrek asır sonrasında yaklaşık olarak bu bölgeden itibaren Tuna'nın kuzeyini açıkça Macar yurdu olarak tanımlamaktadır ve yine onun ifadesine nazaran artık Pannonia'ya sahip olmuş olan Macarlar göçerliği de bırakmışlardır.³⁸ Hârûn b. Yahyâ ise, Constantinus Porphyrogenetus'un bahsettiği bu dönüşümün henüz yaşanmadığı, Macarların yerleşik ekonomiye tam olarak geçmediği bir dönemde yani "yurt kurma dönemi"nde bölgede bulunmuş ve bu Macarlar hakkında bilgi vermiştir.

Tüm bu ayrıntılar göz önünde bulundurulduğunda Hârûn b. Yahyâ'nın *Belâtis*'ten yani Belgrad'dan sonraki güzergâhında Macarlarla ilgili bölgele-re uğradığı veya *Belâtis*'ten sonra oralardan bahsettiği anlaşılmaktadır. *Medînetü'l-Enkuberdîyyîn* şehri için kanaatimizce en olası adaysa, yurt kurma dönemlerinde Macarlar tarafından ele geçirildikten sonra Zalávar olarak isimlendirilecek³⁹ olan ve Orta Avrupa'da Macarlara ait olduğu bilinen ilk şehir olan Balaton Gölü'nün güneyindeki Urbs Paludarum/Mosapurc şehridir.⁴⁰ Buna göre Hârûn b. Yahyâ'nın izlediği güzergâh şöyledir: Constantinopolis, Thessalonica, Singidunum, Sirmium, Zalávar, Venetia ve nihayetinde Roma. Yani Hârûn b. Yahyâ'nın Roma'ya doğru olan seyahatinin önemli bir kısmının da Tuna Bulgarlarının hâkim oldukları topraklar üzerinde gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

³⁴ Anlatının tamamı Constantinus Porphyrogenetus tarafından aktarılmıştır. Bkz. *De administrando imperio*, s. 177. Ayrıca bkz. Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, Ankara 2002, s. 9; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1999, s. 239.

³⁵ Daha detaylı olarak bkz. Erman Şan, "Macarlar ve Avrasya Köle Ticareti (IX.-X. Yüzyıllar)", *TDA*, CXVII/230 (2017), s. 149-162.

³⁶ Günümüzde Romanya'nın Drabeta-Turnu Severin şehriyle Sırbistan'ın Kladovo şehirleri yakınlarında bulunan Traianus Köprüsü için bkz. Marko Serban, "Trajan's Bridge over the Danube", *IJNA*, XXXVIII/2 (2009), s. 331-342.

³⁷ Constantinus Porphyrogenetus, *De administrando imperio*, s. 176-177.

³⁸ Constantinus Porphyrogenetus, *De administrando imperio*, s. 114-115, 141-142, 182-183.

³⁹ Bkz. Maxim Mordovin, "The Building History of Zalavár-Récéskút Church", *Annual of Medieval Studies at Central European University Budapest*, 12 (2006), s. 11.

⁴⁰ Urbs Paludarum/Mosapurc/Zalavár hakkında detaylı bilgi için bkz. Imre Boba, "Braslavespurch: Bratislava or 'Braslav's Burg': Zalavár", *Ungarn-Jahrbuch: Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete*, 17 (1989), s. 15, 18-19.

Sonuç

Çalışmamızda Constantinopolis'ten 913 yazında ayrılarak Roma'ya doğru seyahatine başlamış olan Hârûn b. Yahyâ'nın, güzergâhı üzerinde *Medînetü'l-Enkuberdiiyîn* şeklinde zikrettiği şehri değerlendirdik. *Medînetü'l-Enkuberdiiyîn*'in "Enkuberdlerin Şehri" manasına geldiği; *Enkuberd* diye nitelendirilen kavmin ise Macarlar olduğu sonucuna vardık. Buna göre *Medînetü'l-Enkuberdiiyîn* tanımlaması, "Macarların Şehri" şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Bu tanımlamayla kastedilenin de, Orta Avrupa'da Macarlara ait olduğu bilinen ilk şehir olan Urbs Paludarum/Mosapurc yani Macarların deyişiyle Zalávar olması gerektiği kanaati oluşmuştur. Dolayısıyla 913 yazından sonra bölgeden geçmiş olan Hârûn b. Yahyâ, 896 yılından itibaren Pannonia'da yurt tutmaya çalışan Macarların Orta Avrupa'daki erken tarihlerine dair çok önemli bilgiler paylaşmıştır. Bu sonuçlar, Macar tarihinin genel kronolojisine ve Orta Avrupa'da yurt kurma dönemi coğrafyalarına tam şekilde uygunluk göstermektedir. Hârûn b. Yahyâ'nın *Enkuberdleri* düzlük arazide çadırda yaşayan bir kavim olarak tanımlaması da, 913 yılı civarlarında henüz yerleşik hayata geçmediklerini bildiğimiz bozkırlı Macarların *Enkuberd* şeklinde nitelendirilmiş olma ihtimalini oldukça kuvvetlendirmektedir.

Kaynaklar

- AHMAD, Sayyid Maqbul: "İbn Rüste", *DİA*, XX, s. 253-254.
- BOBA, Imre, "Braslavespurch: Bratislava or 'Braslav's Burg': Zalavár", *Ungarn-Jahrbuch: Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete*, 17 (1989), s. 9-23.
- BOSWORTH, Clifford Edmund: "Ebn Rosta", *Elr*, VIII, 49-50.
- Catalogus codicum manuscriptorum orientalium qui in Museo Britannico aservantur: partem secundam codices Arabicos amplectentem*, curaverunt Guilielmi Cureton - Carolo Rieu, Londini 1846-1852.
- CONSTANTINUS PORPHYROGENNETUS: *De administrando imperio*, ed. Gyula Moravcsik, İng. çev. Romilly James Heald Jenkins, Washington 1967.
- EBÛ UBEYD el-BEKRÎ: *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, I, thk. Cemâl Tulbe, Beyrut 2003.
- ECKHART, Ferenc: *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, Ankara 2002².
- GOLDEN, Peter B.: *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara 2002.
- GREGORY, Timothy E.: "Demetrius", *ODB*, I, 603-604.
- İBN RÜSTE: *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan de Goeje, Lugduni Batavorum 1892.
- İBN RÜSTE: *el-A'lâku'n-nefîse*, thk. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1998.
- KAZHDAN, Alexander P.: "De Administrando Imperio", *ODB*, I, 593.
- _____ : "Kitros", *ODB*, II, 1131-1132.
- _____ : "Singidunum", *ODB*, III, 1904.
- _____ : "Split", *ODB*, III, 1938.

KRAÇKOVSKIY, İgnatıy Yulianoviç: *İzbrannıye Soçineniya, Tom. IV: Arabskaya Geografıçeskaya Literatura*, Moskva-Leningrad 1957.

KRÄSTEV, Krasimir S.: “Bulgariya, Vizantiya i Arabskiyat Svyat pri Tsaruvaneto na Simeon I Veliki”, *Bulgarskiyat Zlaten Veke (Sbornik v Çest na Simeon Veliki (893-927))*, ed. Vasil Guzelev-İliya G. İliev-Kiril Nenov, Plovdiv 2015, s. 361-378.

KURAT, Akdes Nimet: *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.

MACARTNEY, Carlile A.: “The Petchenegs”, *The Slavonic and East European Review*, VIII/23 (1929), s. 342-355.

MARQUART, Josef: *Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge: Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)*, Leipzig 1903.

MES’ÛDÎ: *Mürücü’z-zeheb*, I, thk. ‘Afif Näif Hatum, Beyrut 2010².

_____ : *et-Tenbîh ve’l-işrâf*, [nşr. yk.], Kahire 2009.

MINORSKY, Vladimir F.: *Hudûd al-‘âlam, The Regions of the World*, London 1937.

MORDOVIN, Maxim: “The Building History of Zalavár-Récésüküt Church”, *Annual of Medieval Studies at Central European University Budapest*, 12 (2006), s. 1-24.

ORKUN, Hüseyin Namık: *Peçenekler*, İstanbul 1933.

OSTROGORSKY, George: *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1999⁵.

_____ : “Zum Reisebericht des Harun-Ibn-Jahja”, *Seminarium Kondakovianum*, V (1932), s. 251-257.

ROSENTHAL, Franz: *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968².

SERBAN, Marko: “Trajan’s Bridge over the Danube”, *International Journal of Nautica Archaeology*, XXXVIII/2 (2009), s. 331-342.

SIMEONOVA, Lilyana: *Petuvane Kem Konstantinopol*, Sofiya 2006.

ŞAN, Erman: “Besiüs el-Melik ve Sakâlibe’nin Hıristiyan Olması (Basileus Symeon ve Tuna Bulgaryası’nın Hıristiyanlaşması)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXIV, Sayı: 224, İstanbul 2016, s. 191-208.

_____ : “İstahri’ye Göre “Rüsların Üç Sınıfı” ve Bunların Üç Şehrinin Yeniden Değerlendirilmesi: Kiev, Novgorod, Birka”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXII, Sayı: 221, İstanbul 2016, s. 117-134.

_____ : “Macarlar ve Avrasya Köle Ticareti (IX. - X. Yüzyıllar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXVII, Sayı: 230, İstanbul 2017, s. 149-162.

ŞEŞEN, Ramazan: *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 2016².

VÁSARY, István: *Eski İç Asya’nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, İstanbul 2007.

VASILIEV, Alexander A.: “Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople”, *Seminarium Kondakovianum*, V (1932), s. 149-163.

WILLIAMS, Egerton R., *Lombard Towns of Italy or The Cities of Ancient Lombardy*, London 1914.